

І. Г. Шередькоаспірант лабораторії інституційного виховання
Інституту проблем виховання
Національної академії педагогічних наук України

ПОТЕНЦІАЛ УКРАЇНСЬКОГО МУЗИЧНОГО ФОЛЬКЛОРУ У ФОРМУВАННІ ЦІННІСНОГО СТАВЛЕННЯ ДО БАТЬКІВЩИНИ В МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

У статті наголошується на важливості формування у молодших школярів ціннісного ставлення до Батьківщини, насамперед засобами українського музичного фольклору. З'ясовано складники українського музичного фольклору (вокальна, інструментальна й танцювальна творчість народу), підкреслено його вагоме значення для розвитку української культури. Проаналізовано підходи до використання українського музичного фольклору в роботі з дітьми, що знайшли відображення в працях відомих українських педагогів (Г. Ващенко, С. Русова, В. Сухомлинський). Вони високо оцінювали народну музичну спадщину, насамперед народну пісню, що сприяє естетичному розвитку дітей, живучості ідеалів і норм, зміцненню єдності поколінь; розкриває красу рідної мови; звеличує подвиги героїв, що боролися за свободу та процвітання Батьківщини. Наголошено, що музичний фольклор впливає на молодших школярів насамперед завдяки його здатності викликати емоційні переживання та розвивати художню уяву дітей через спілкування з яскравими образами народних творів. Визначено основні аспекти потенціалу українського музичного фольклору у формуванні ціннісного ставлення до Батьківщини: розширення знань про історію України, її традиції, культуру; акцентування на важливості праці, щирих родинних стосунків, дотримання моральних правил, пошанування природи; збагачення мови дітей, розвиток їхніх творчих здібностей. Особливий наголос зроблено на доцільності використання інструментального музичного фольклору в роботі з молодшими школярами, зокрема ознайомлення дітей із такими народними інструментами, як бандура і сопілка. Слухання музичних творів на бандурі, сопілці, інших народних інструментах, навчання дітей гри, зокрема, на сопілці, приносять дітям задоволення, відчуття радості, успіху, що сприяє вихованню у них любові до рідного народу, Батьківщини. Зроблено висновок, що український музичний фольклор має вагомий потенціал у формуванні ціннісного ставлення до Батьківщини у молодших школярів, що зумовлює необхідність обґрунтування форм, методів залучення до музичного фольклору дітей цього вікового періоду.

Ключові слова: ціннісне ставлення до Батьківщини, український музичний фольклор, народна пісня, народні інструменти, молодші школярі, формування, потенціал.

Постановка проблеми. Сучасне українське суспільство потребує громадян, які зможуть активно діяти для його зміцнення і розвитку, а тому перед школою постає завдання формування особистості, зорієнтованої на цінності, провідною з яких є цінність Батьківщини. Лише держава, громадяни якої глибоко усвідомлюють значущість плекання національної гідності, своєї мови, народних традицій, може успішно розвиватися та відстоювати свої інтереси в спільноті держав. Тому вкрай важливо шукати ефективні шляхи виховання вже в дітей молодшого шкільного віку почуття любові та ціннісного ставлення до своєї Батьківщини, щоб у майбутньому вони стали справжніми її громадянами, примножували її здобутки.

У Концепції Нової української школи, Державному стандарті початкової освіти та інших державних документах зазначається, що результатом освітнього процесу має бути становлення учня, який усвідомлює себе громадянином України, долучається до родинних і національних традицій.

Як свідчать дослідження, формувати національні почуття, морально-естетичні якості особистості доцільно засобами народної педагогіки, насамперед фольклором, що увібрав у собі естетичний, утилітарний, моральний, правовий світоглядний досвід сотень поколінь. Вагоме місце серед фольклорної спадщини посідає музичний фольклор – особливий вид народної творчості, який віддзеркалює національне буття і виявляє національну психологію, національну свідомість, розкриває філософію, мораль українського народу. Музичний фольклор трактується насамперед як вокальна, а також інструментальна і музично-танцювальна творчість народу [7].

Важливою є роль музичного фольклору у формуванні ціннісного ставлення молодших школярів до Батьківщини, адже він збагачує емоційно-почуттєву сферу дітей, розширює їхні знання про навколишній соціальний і природний світ, культуру рідної землі, залучає до творчості, а отже, сприяє вихованню любові до рідного народу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Цінними для з'ясування виховного потенціалу українського музичного фольклору є праці М. Вовка, А. Іваницького [4; 7]. Проблема використання музичного фольклору для різнобічного виховання піднімається в педагогічних роботах Г. Ващенко, С. Русової, В. Сухомлинського, що мають вагомий значення для проведення освітньої роботи засобами народно-музичної спадщини і в сучасний період [3; 10; 11]. Особливості використання музичного фольклору в навчальній і виховній роботі з молодшими школярами аналізуються Т. Коваль [8]. Шляхи формування інтересу учнів початкової школи до народно-інструментального музикування вивчає Т. Браніцька, розглядаючи виконавство на народних інструментах як важливий чинник розвитку творчих здібностей дітей і виховання пошани до культури рідного народу [2]. Слід виокремити дослідження М. Моїсеєвої, яка аналізує організаційно-методичні особливості та досвід роботи ансамблю сопіларів [9]. Досліджують шляхи долучення дітей до народної музичної спадщини А. Богуш, Н. Лисенко, В. Шахрай, Г. Яківчук та інші вчені [1; 12; 14]. Водночас з'ясування можливостей українського фольклору у формуванні ціннісного ставлення до Батьківщини у молодших школярів ґрунтовно не досліджувалося.

Мета статті – визначення на основі аналізу мистецтвознавчих, педагогічних праць, фольклорних джерел, потенціалу українського музичного фольклору у формуванні ціннісного ставлення до Батьківщини в молодших школярів.

Виклад основного матеріалу. Ціннісне ставлення до Батьківщини ми визначаємо як емоційно-осмислений зв'язок молодшого школяра з рідною землею, що виявляється в його глибоких почуттях та в усвідомленні значимості Батьківщини в його житті та житті близьких йому людей. Ціннісне ставлення до Батьківщини проявляється в позитивній взаємодії дитини з рідними, друзями, сусідами, вчителями, з природним світом, в емоційно-ціннісному сприйнятті теперішнього і минулого рідного народу.

За словами А. Іваницького, музичний фольклор – це ланка, яка поєднує далеке минуле людства із сучасністю [7, с. 4]. На невичерпні виховні можливості музичного фольклору вказували свого часу Леся Українка, І. Франко, О. Маркович, О. Потебня та інші українські культурні діячі. Відомі композитори-педагоги – М. Лисенко, Ф. Колесса, М. Леонтович, С. Людкевич, К. Стеценко та інші – активно пропагували український музичний фольклор, зокрема дитячий, наголошували на необхідності використання його у навчальній і виховній роботі з учнями, вказували на важливість створення належного музично-ігрового репертуару для дітей, підготовки посібників для музично-естетичної освіти школярів.

Як зазначається в дослідженнях, український народ належить до найпісенніших народів світу. У скарбниці його культурних надбань чільне місце посідає пісня. «Українські народні пісні характеризуються внутрішнім багатством змісту. Відтворюючи життя народу, народна пісенність України вирізняється правдивістю та реалістичністю відображення дійсності, людських переживань і почуттів» [1, с. 113].

Проблема виховання глибоких почуттів до рідної землі, народу шляхом залучення дітей до музичної народної спадщини була в центрі уваги видатних українських педагогів.

Високо оцінювала мистецьку силу української пісні С. Русова, наголошуючи, що вона здатна гідно ввести український народ у сім'ю культурних народів [10, с. 291]. Видатний педагог була переконана, що український музичний фольклор має бути одним із вагомих засобів естетичного виховання, яке «викликає творчі сили і утворює цінності духовні, моральні, матеріальні» [10, с. 150]. Естетичне виховання спрямовує дітей до гармонії, до благородства вчинків, розвитку творчих здібностей, позитивних емоцій до рідного народу та його культури. С. Русова радила використовувати у вихованні дітей і народну хореографію, вважаючи, що «національні танці – це ціла поема, цілий комплекс гарних ритмічних, жвавих рухів», які сильно захоплюють дітей [10, с. 114].

Розкриттю виховного потенціалу української народної пісні особливу увагу приділено в педагогічній спадщині Г. Ващенко. На думку видатного педагога, українська народна пісня, поєднуючи слово і музику, чинить значний вплив на розум і почуття людини. І якщо слово передає насамперед думки, поняття, тобто інтелектуальний бік психіки людини, то музика переважно відбиває емоційні переживання з їхніми найрізноманітнішими відтінками. Спираючись на музичний складник, народна пісня діє на емоції людини безпосередньо, без посередництва думок та уявлень [3, с. 130]. Г. Ващенко переконаний, що завдяки народній пісні Україна має своїх героїв, громадських діячів, патріотів рідної землі, адже пісня «підтримує свідомість національної єдності українського народу, любов до батьківщини й пошану до себе» [3, с. 130]. Оспіваний у народних піснях і думках «український лицар живе для батьківщини», а «найдорожче для нього – лицарська честь і слава» [3, с. 134]. Українська народна пісня протягом багатьох віків сприяє єдності поколінь українського народу, живучості ідеалів і моральних норм, таких як любов між батьками і дітьми, дружба між людьми, побратимство, любов до праці. Надзвичайна роль народної пісні проявляється в тому, що в ній звеличується духовний аристократизм людини, її гідність, незалежно від соціального чи матеріального стану [3, с. 144].

Українську народну пісню і музику як засіб естетичного та духовно-морального виховання високо оцінював і використовував у своїй практичній роботі з дітьми педагог-гуманіст В. Сухомлинський. Музику В. Сухомлинський уважав мовою почуттів людини. На його переконання, «пізнання світу почуттів неможливе без розуміння й переживання музики, без глибокої духовної потреби слухати музику й діставати насолоду від неї» [11, с. 553]. У системі залучення дітей до музики вагоме місце посідають народні пісні, які видатний педагог називає першими і найяскравішими сторінками для читання мови почуттів [11, с. 555]. Народні пісні, зокрема «Ой, на горі та й женці жнуть», пробуджують яскраві уявлення про минуле народу, його героїчну боротьбу за волю, розвивають почуття любові до Батьківщини, показують дітям «слово рідної мови як безцінне духовне багатство народу». В. Сухомлинський був переконаний, що «мелодія і слово пісні – це могутня виховна сила, яка розкриває перед дитиною народні ідеали і сподівання» [11, с. 189–190].

Підтримуємо думку Т. Коваль, що фольклор, як синкретичне мистецтво, допомагає реалізувати завдання гармонійного розвитку почуттів, оскільки впливає перш за все на емоційно-почуттєву сферу, пропонуючи не логічні схеми поведінки, а психологічні моделі, втілені в художніх образах, тобто вихованець не просто запам'ятовує та логічно розуміє певні суспільні вимоги та цінності, а й переживає їх [8, с. 331].

Спираючись на праці науковців та аналіз фольклорних джерел, виокремлюємо такі можливості українського музичного фольклору у формуванні ціннісного ставлення до Батьківщини у молодших школярів [13, с. 262–263].

Український музичний фольклор виховує насамперед національне самопізнання. У народних історичних піснях і думках оспівується ідея патріотизму, оборони рідної землі від чужоземних нападників. Ознайомлюючись з історичними піснями, школярі можуть вивчати дійсні історичні події в житті рідного народу та проникатися переживаннями очевидців. На фольклорних історичних піснях виховується пошана до героїв, що захищають свою Батьківщину, почуття гідності та відповідальності. Цьому сприятимуть такі пісні: «Ой Морозе Морозенку, ти славний козаче», «Наш отаман Гамалія, отаман завзятий», «Гей, там на горі січ іде» тощо.

Значення ознайомлення школярів з історичними народними піснями хочемо підкріпити словами видатного письменника М. Гоголя про те, що історик не повинен шукати в них зазначення дня і числа битви або точного пояснення місця якоїсь події. «Але коли він захоче пізнати справжній побут, стихії характеру, всі найтонші відтінки почуттів, хвилювань, страждань, радощів опису-

ваного народу, коли захоче випитати дух минулого віку, загальний характер всього цілого і окремо кожного часткового, тоді він буде задоволений цілком; історія народу розкривається перед ним в ясній величі» [5, с. 6].

Музичний фольклор виховує в дітей любов до рідної мови. Поєднання у вокальному фольклорі співучості мови та наспівних музичних інтонацій розвиває в дітей почуття естетичної насолоди, краси української мови. Діти вчаться дорожити своєю мовою та пишатися нею. Завдяки вивченню фольклорних пісень у молодших школярів розширюється словниковий запас, їхня мова збагачується епітетами, метафорами, символічними висловлюваннями.

Народна пісня вчить дітей молодшого шкільного віку любити рідну природу, бережливо ставитися до навколишнього природного світу, адже в ній оспівується краса та велич української землі. Велику цікавість у школярів викликають тематично-обрядові пісні, зокрема такі, як веснянки, гаївки («А вже весна», «Ой є в лузі калина», «А в довгої лози» тощо).

Музична фольклорна спадщина спрямовує дітей до родинних цінностей, вчить поважати батьків, берегти сімейні взаємини. Особливо це спостерігається в таких календарно-обрядових піснях, як колядки і щедрівки. Ми можемо навести приклади улюблених дітьми щедрівок і колядок: «А в нашого пана», «Добрий вечір тобі, пане господарю», «Нова радість стала». Гармонія взаємин у сім'ї відображена в колискових піснях і піснях про родинне життя.

Особливої уваги заслуговують пісні, в яких оспівується праця людей. У них передаються знання про перебіг тих чи інших ремісничих, сільськогосподарських робіт, славиться праця, висміюються ледарі та неробство, відтворюються настрої та почуття працюючих людей. Такі ідеї можна віднайти в піснях: «Грицю, Грицю до роботи», «Шевчик», «Бондаріку».

Значні виховні можливості має також дитячий фольклор. Це й обрядові вокально-ігрові пісні (веснянки, гаївки), це і дитячі мирилки, дразнилки, лічилки, в яких проявляється дитяча ініціативність, творчість, фантазія. Через гру, танець, пісню діти пізнають культуру рідного народу, збагачують мову, розвивають здібності. Цікавим для дітей молодшого шкільного віку є такий вид дитячого музичного фольклору, як колискові («Ой ходить сон коло вікон», «Котику сіренький», «Ой, люлі, люлі» тощо). Про значення колискових у дослідженнях зазначається, що «прості й водночас мудрі народні твори не вдаються до прямої дидактики, а через яскраві, колоритні образи <...> малюють захоплюючу, цікаву і повчальну картину» [6, с. 8].

Музичний фольклор є багатогранним явищем, у якому особливе місце посідає українська інструментальна музика. Переконані, що ознайомлення

учнів молодшого шкільного віку з народними інструментами, навчання дітей гри на деяких із них значно посилять інтерес молодших школярів до національної культури, будуть сприяти розвитку їхньої творчості, формуватимуть любов до рідної землі. Використання музично-інструментального фольклору, зокрема, в поєднанні з пісенним значно посилює цікавість до культурної спадщини українського народу, стимулює дітей до активності, самовираження.

Музично-інструментальна виконавська діяльність на уроках музики та в позакласній роботі сприяє, зокрема: вивченню історії своєї Батьківщини (у процесі вивчення історії українських музичних інструментів); стимулюванню творчої ініціативи (імпровізація під час гри на музичних інструментах); формуванню різноманітних почуттів, насамперед почуття любові, радості, натхнення, відчуття прекрасного.

Особливе місце серед народних музичних інструментів посідає бандура – один із символів України. Як зазначає Г. Яківчук, у часи великих потрясінь бандура завжди була могутнім джерелом насаги народу до життя, волі й перемоги [14, с. 92]. Розповіді про бандуристів, слухання гри на бандурі, зокрема, у виконанні провідних ансамблів бандуристів України, а також друзів, які вивчають бандуру у школах мистецтв, сприятиме збагаченню почуттів дітей. Варто знайомити молодших школярів із сучасними виконавцями на народних інструментах, такими як молодіжний колектив «Шпильясті кобзарі», бандурист-новатор Г. Матвіїв, бандуристка М. Круть, бандурист-винахідник І. Ткаленко, іншими молодими виконавцями, які докладають зусиль і таланту, щоб старовинна бандура звучала сучасно і водночас не втратила національного духу. Ці виконавці можуть стати прикладом шанування музичних народних традицій для молодших школярів і викликати бажання їх наслідувати.

Вважаємо, що на уроках музики в початковій школі та в позаурочній роботі з молодшими школярами доцільно залучати дітей до гри на сопілці. Велике значення надавав гри на сопілці В. Сухомлинський, вважаючи, що вона сприяє розвитку музичної культури вихованців [11, с. 554]. Спираючись на власну практику навчання дітей гри на сопілці, можемо стверджувати, що діти із задоволенням грають такі пісні, як «Пливе човен», «Добрий вечір тобі», «Їхав лис», «Котику сіренький», «Нова радість стала». Отримані від результату виконавства емоції радості, творчого піднесення, задоволення формують у дітей почуття любові до української пісні, інструментів, музики, природи, народу.

Висновки і пропозиції. Український музичний фольклор має значні можливості для формування ціннісного ставлення до Батьківщини у молодших

школярів, адже сприяє розширенню знань дітей про історію України, її традиції, культуру, акцентує їхню увагу на важливості праці та пошани до трудівників, розкриває красу щирих родинних стосунків, народної моралі, змальовує багатство природи рідної землі. Вивчення молодшими школярами українського музичного фольклору, народної пісні, залучення дітей в активну виконавську діяльність збагачує мову дітей, виховує шанобливе ставлення до неї, розвиває творчі здібності школярів. Уважаємо, що у роботі з молодшими школярами слід активніше використовувати український музичний фольклор, а це передбачає визначення ефективних форм, методів такої роботи, що і буде об'єктом наших подальших досліджень.

Список використаної літератури:

1. Богуш А.М., Лисенко Н.В. Українське народознавство в дошкільному закладі : навч. посібник. Київ : Вища школа, 1994. 398 с.
2. Браніцька Т.Р. Методичні засади формування інтересу до народно-інструментального виконавства молодших школярів у позаурочний час : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02. Київ, 2005. 19 с.
3. Ващенко Г.Г. Виховний ідеал : підручник для виховників, учителів і укр. родин / вст. сл. про авт. О. Ковалю. 2-е вид. Брюссель : вид-во Центр. Управи СУМ, 1976. 208 с.
4. Вовк М.В. Розвиток музично-інструментального виконавства учнів молодшого шкільного віку. *Гірська школа Українських Карпат*. 2014. № 11. С. 141–144.
5. Гоголь М.В. Про малоросійські пісні. *Народні пісні в записах Миколи Гоголя / упоряд.*, післямова і приміт. О.І. Дея. Київ : Музична Україна, 1985. С. 5–13.
6. Дитячий фольклор / упорядник і перед. Г.В. Довженок. Київ : Дніпро, 1986. 304 с.
7. Іваницький А.І. Український музичний фольклор : підручник. 3-є вид. Вінниця : Нова Книга, 2004. 320 с.
8. Коваль Т.В. Психолого-педагогічні особливості використання музичного фольклору в навчально-виховній роботі з молодшими школярами. *Молодий вчений*. 2017. № 11 (51). С. 329–333.
9. Моїсєєва М.А. Гра на музичних інструментах як чинник естетичного виховання дітей. *Естетичне виховання дітей та молоді: теорія, практика, перспективи розвитку* : зб. наук. пр. / за ред. О.А. Дубасенюк, Н.Г. Сидорчук. 2012. С. 337–343.
10. Русова С.Ф. Вибрані педагогічні твори. Київ : Освіта, 1996. 304 с.
11. Сухомлинський В.О. Вибрані твори : в 5 т. Київ : Радянська школа, 1977. Т. 3. 670 с.
12. Шахрай В.М. Соціально-ціннісний аспект діяльності дитячого театру : монографія. Біла Церква : Вид-во Семенка С., 2005. 172 с.

13. Шередько І.Г. Потенціал українського музичного фольклору у вихованні молодших школярів. *Сучасний виховний процес: сутність та інноваційний потенціал* : мат-ли звіт. наук.-практ. конф. Ін-ту проблем виховання НАПН України (за 2018 рік). Івано-Франківськ : НАІР, 2019. С. 260–264.

14. Яківчук Г.В. Національно-патріотичне виховання особистості майбутнього вчителя музичного мистецтва в процесі опанування народними українськими інструментами (бандура, сопілка). *Актуальні питання мистецької педагогіки*. 2017. Вип. 6. С. 90–95.

Sheredko I. The potential of Ukrainian musical folklore in the formation of values to the Motherland in primary school children

The article emphasizes the importance of forming in primary school children a valuable attitude to the Motherland, primarily by means of Ukrainian musical folklore. The components of Ukrainian musical folklore (vocal, instrumental and dance creativity of the people) are clarified, its importance for the development of Ukrainian culture are emphasized. Approaches to the use of Ukrainian musical folklore in children's education, which are reflected in the works of famous Ukrainian teachers (G. Vashchenko, S. Rusova, V. Sukhomlinsky) are analyzed. They highly appreciated the folk musical heritage, first of all the folk song, which contributes to the aesthetic development of children, the vitality of ideals and norms, and the strengthening the unity of generations; reveals the beauty of the native language; glorifies the exploits of the heroes who fought for the freedom and prosperity of the Motherland. It is emphasized that musical folklore influences primary school children due to its ability to evoke emotional experiences and develop children's artistic imagination through communication with vivid images of folk works. The main aspects of the potential of Ukrainian musical folklore in the formation of values to the Motherland are identified: expanding knowledge about the history of Ukraine, its traditions, culture; emphasizing the importance of work, sincere family relations, morality, respect for nature; enrichment of children's language, development of their creative abilities. Special emphasis is made on the expediency of using instrumental musical folklore in the work with primary school children, in particular, acquainting children with such folk instruments as bandura and pipe. Listening bandura, pipe, other folk instruments music, teaching children to play, in particular on the pipe, brings children pleasure, a sense of joy, success, which contributes to the education of their love for the native people, the Motherland. It is concluded that Ukrainian musical folklore has a significant potential in the formation of values to the Motherland of primary school children, which necessitates the justification of forms, methods of involvement in musical folklore children of that age.

Key words: *valuable attitude to the Motherland, Ukrainian musical folklore, folk song, folk instruments, junior primary school children, formation, potential.*